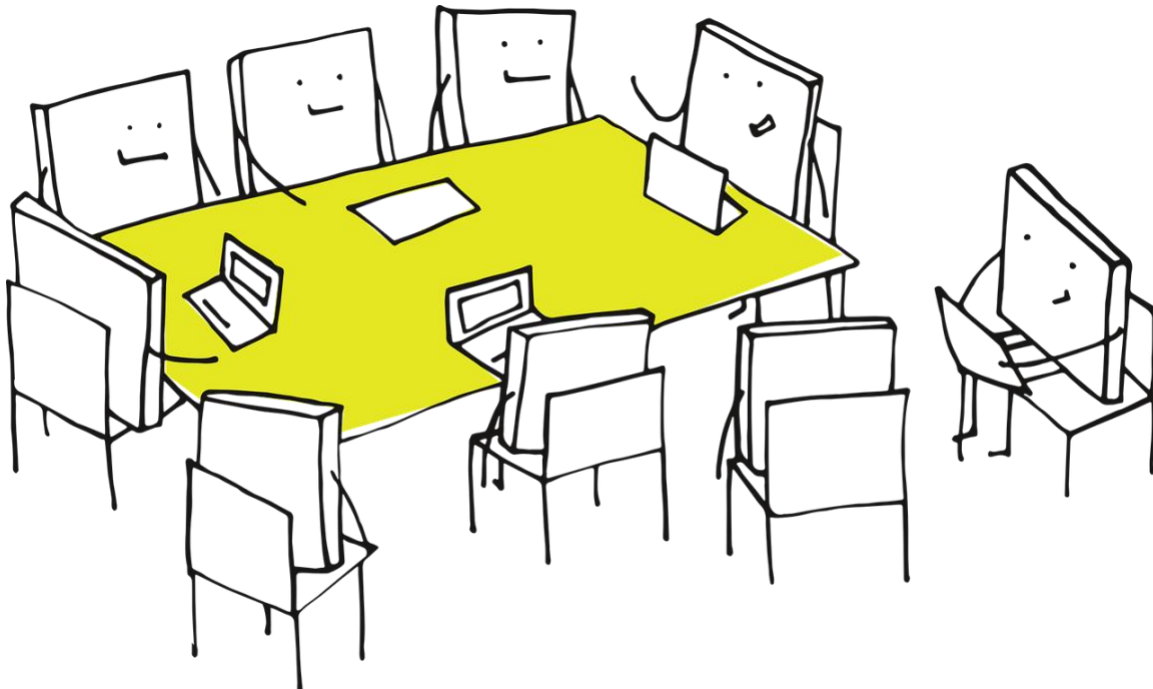

המחקר המודיעיני בראי הסוציולוגיה של הידע המדעי

שי יגר-גרנות¹

בזרקור זה אבקש להציג פרספקטיבה פחות שגרתית להתרשמותי בשיח הנוכחי על אודות המחקר המודיעיני – הפרספקטיבה הסוציולוגית. ליתר דיוק, בזרקור אתמקד באופן שהתחום נראה מבעד לעדשות ה"סוציולוגיה של הידע המדעי". את התובנות והאמירות בזרקור אבסס על רעיונותיו של Jeffrey Tang כפי שביטא אותם במאמר ב"Journal of Intelligence and National Security" וכן באמצעות המקרה של ה-CIA בראשית שנות האלפיים כפי שמוצג על ידי Rob Johnston באתנוגרפיה פרי מחקרו.²

¹ עוזר מחקר במכון לחקר המתודולוגיה של המודיעין וסטודנט באוניברסיטה העברית בירושלים.
² Jeffrey Tang בעל תואר דוקטור בהיסטוריה וסוציולוגיה של המדע ומלמד כיום ב-James Madison University ; <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/02684527.2017.1311473> שבווירג'יניה. וראו קישור למאמרו

בצורה כללית מאוד ניתן לומר שהסוציולוגיה של הידע המדעי היא תת-תחום שהתפתח החל משנות ה-70 של המאה ה-20 מהסוציולוגיה של הידע. המכנה המשותף של החוקרים בתחום הזה הינו הניסיון לבחון את הידע המדעי כתוצר של תהליך חברתי. מבחינה רעיונית כמובן אין זו מקריות שהתחום הזה התפתח החל משנות ה-70, ובהחלט ניתן לראות את עקבותיו של המפנה הביקורתי במדעי הרוח והחברה שאנו עדים לו החל משנות ה-60. Tang משתייך לתחום זה ולשיטתו הגם שמודיעין איננו בדיוק מדע, חוקרי Intelligence Studies יכולים בכל זאת להפיק תועלת מצורת המחשבה שמציעה הסוציולוגיה של הידע המדעי.³

ההבחנה הראשונית ש-Tang מציע היא בין סוג השאלות ששואלים פילוסופים על אודות יצירת ידע ובין סוג השאלות ששואלים חוקרים ממדעי חברה על אותה סוגיה. לדבריו, בעוד שפילוסופים עוסקים יותר בשאלות הנוגעות לידיעותיו של הפרט, חוקרי מדעי החברה מדגישים שאנחנו מקבלים כ"ידוע" רק מה שהחלטנו באופן משותף שהוא "ידוע". כלומר, לפי הפרספקטיבה הזו לא ניתן לדבר על ידיעה כעל תהליך או מצב אישי אלא יש לראות בה תהליך חברתי.

אך מי אלה המסוגלים להחליט שדבר-מה "ידוע" ביחס לתחומי מומחיות מסוימים? לפי גישתם של אנשי מדעי החברה, מדובר באלה שאנחנו מגדירים כ"מומחים". בבואו ליישם את הרעיונות הללו על תחום המודיעין Tang מציע שהאנליסטים, חוקרי המודיעין, הם אלה שנחשבים ל"מומחים".

אם מקבלים את ההקבלה בין אנליסטים בקהילות המודיעין לבין חוקרים באקדמיה אז עולה שאכן, יכולותיו האנליטיות של החוקר כנראה חשובות, אך מאחר שהסוציולוגיה של

Rob Johnston הוא אנתרופולוג ששימש בין היתר כחוקר אורח ב- Princeton School of Public and International Affairs את האתנוגרפיה ב-CIA ערך בתחילת שנות ה-2000 והיא התפרסמה ב-2005.

<https://www.cia.gov/resources/csi/static/Analytic-Culture-Intelligence-Community.pdf>

³ ועל כך ר' עמוד 665. לטענתו עבודת המחקר המודיעיני קרובה יותר למדעי החברה מאשר למדעי הטבע.

הידע המדעי בוחנת דווקא את הידע כתוצר של תהליך חברתי היא מתעניינת יותר בסוגיות של זהות, יוקרה חברתית (סטטוס) ויכולת שכנוע ופחות בשאלות הנוגעות לחוקר כפרט.

דוגמה טובה לסוג השאלות שהסוציולוגיה של הידע המדעי תשאל היא "מהי מידת השפעת המוסד שאליו משתייך החוקר על התקבלות מחקריו?". מוסד יכול להיות אוניברסיטה ויכול להיות סוכנות מודיעין. בעולם האקדמי, כצפוי, הסוגייה מיתרגמת לשיח על מוסדות "יוקרתיים" מול כאלה ש"פחות יוקרתיים". בעולם המחקר המודיעיני, לעומת זאת ייתכן שאפשר לייחס זאת לשיח על מוניטין של סוכנויות שונות ועל האופן שבו הן מתחרות האחת באחרת על השפעה וכוח. יתר על כן, גם בתוך אותו מוסד בהינתן שיש יחידות שמרכיבות אותו, ישנם כנראה מאבקים על כוח, השפעה ויוקרה. לעניין זה יחידת משנה יכולה להיות פקולטה באוניברסיטה או יחידה מסוימת בתוך גוף מודיעין.

Tang מצטט כדוגמה מחקר שבו מדענים טענו שבויכוח בנושא "הקרינה הגרביטציונית" שיקולים של סטטוס, קבלה ויכולת שכנוע של המתנגד הראשי לתיאוריה הובילו אותם למעשה להתנגדות לתיאוריה. כך, למרות שהמצדד העיקרי בתיאוריה היה המומחה המוביל בעולם למנגנון הניסוי הרלוונטי, הוא לא זכה למעמד חשוב בקהילה המדעית, בין היתר משום שלא התאפיין בסגנון כתיבה שניתן לכנותו "משכנע".⁴

בחזרה לעולם המודיעין, הדרכים ללמוד על ארגוני מודיעין בהקשר החברתי-תרבותי הן הרבה פעמים באמצעות עבודות אתנוגרפיות שנעשות בתוך הארגונים. נכון לזמן כתיבת המאמר של Tang (2017) נראה שלא נעשו עבודות רבות מסוג זה בסוכנויות השונות.

⁴Tang, עמ' 677 – מתבסס על הספר הבא

<https://www.cambridge.org/core/books/golem/D8377182F51D315F0760823DBBEAF8E9>

Tang מציין בפרט את עבודת השדה של Johnston מראשית שנות האלפיים בגוף המחקר של ה-CIA.⁵

Johnston מראה כי במובן מסוים סוגיית כושר ה"השפעה" או ה"שכנוע" כמדד לאיכותו של החוקר נמצא גם במחקר המודיעיני. כך, בהתבסס על דברי האינפורמנטים שלו הוא מתאר תהליך שבמסגרתו הועצמה חשיבותה של ה"השפעה" עבור חוקרי המודיעין ב-CIA. וכך הוא כותב:

"המפנה במעגל ההפקה האנליטי משתקף לא רק בתוצרים ובתהליכים, אלא גם באופנים שבהם אנליסטים תופסים את המערכת שבה ארגוני המודיעין מתגמלים ומקדמים עובדים. עובדים רואים את ההזדמנויות לקידום כקשורות באופן ישיר למספר התוצרים היומיים שהם מייצרים ו(ביחס ל) כמות ההון החברתי או ההשפעה הישירה על הצרכנים שהם צוברים בדמותה של הכרה על ידי קברניטים בכירים".⁶

אם מקבלים את ההבחנות של Tang עולה השאלה מה אפשר לעשות איתן? אחת הקריאות המעניינות שלו במאמר היא לנטישתה של התפיסה לפיה אנליסט טוב נמדד לפי כמות הפעמים שבהן "צדק". זאת, לאור התפיסה כי התשובה לשאלה מי/מה "צודקים" היא פרי של תהליך חברתי. עבורי חוקרי Intelligence studies פירוש הדבר שיש להתמקד יותר בדינאמיקות הפוליטיות-חברתיות בתוך הארגונים.

כמו כן, הוא טוען שהתבוננות בתובנות שהתגבשו על אודות המחקר המדעי תוכל לסייע לעוסקים בתחום המודיעין להשלים עם בעייתיות אידאל האובייקטיבית ביחס לעבודת המחקר המודיעיני. מדבריו עולה שלמרות שמדובר באידאל שאינו בר-השגה, כן ניתן

⁵ עבודה נוספת, חדשה יותר היא דוקטורט מאת Bridget Nolan (2013, אונ' פנסילבניה) שעוסקת בהקשר החברתי של שיתופי פעולה ושיתופי מידע בקהילת המודיעין האמריקנית.

<https://www.proquest.com/docview/1412729760?sourcetype=Dissertations%20&%20Theses>

Johnston עמוד 16.

למצוא ערך בחתירתם של אנליסטים לעבר "אובייקטיביות" – משום שמאמץ זה יכול לתרום למזעורן של ההטיות.

תרומה נוספת לשיטתו שעשויה להיות להתבוננות במודיעין מבעד למשקפי הסוציולוגיה של הידע המדעי עניינה בסוג המחקרים שנעשים על אודות המודיעין. Tang מתייחס לשתי עבודות שדה שנערכו בקהילת המודיעין של ארה"ב (אחת מהן של Johnston) והוא מביע תקווה כי יתווספו אליהן עבודות נוספות מסוג זה שיוכלו לשפר את הבנותינו על השפעתן של סוגיות כאישיות וכיוקרה חברתית (סטטוס) במחקר המודיעיני.

בחיבור קצר זה ניסיתי להציע הצצה ראשונית אל פרספקטיבה שכיחה פחות בשיח על מחקר מודיעיני. אני בספק שיש חוקר שמעוניין שאיכות מחקרו תוטל בספק. אינני סבור עם זאת שהעיסוק בשאלות היסוד של "איך נוצר הידע?" וכן גם ההכרה במגבלות מטילה דופי באיכותו של החוקר. אלה רק תובעות יתר-צניעות. וזוהי תרומה חשובה של הפרספקטיבה שניסיתי להציע הצצה אליה.

במבט קדימה, ראוי בעיניי שעבודות נוספות ינתחו בצורה מעמיקה את התוצרים שנעשו על הקהילה האמריקנית וינסו להבין מה מתוכם עשוי להיות רלוונטי ביחס לתרבות המודיעינית הישראלית (ואולי, התרבויות המודיעיניות הישראליות). אני חושב שהתרומה של המשך עיסוק בסוגיות הללו עשויה להיות חשובה, בפרט במציאות של שינוי ותיקון בעקבות השבעה באוקטובר.